

Universiteit
Leiden

Leiden Centre of Data Science

De Verbeelding van Marga Klompé: Oorlog als Vrouwenzaak

Prof dr Mirjam van Reisen¹

Voor de Conferentie Bridge to the Future
over 'Vrouwen en oorlogsgeweld'
Arnhem, 16 September 2016

¹ Prof dr Mirjam van Reisen is hoogleraar Internationale relaties, Innovatie en Zorg bij Tilburg University en hoogleraar Computing for Society bij de Universiteit van Leiden. Mirjam van Reisen is lid van de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) en voorzitter van de Commissie Ontwikkelingsvraagstukken (COS). Email: mirjamvanreisen@gmail.com

Ik kom van die andere kant van de brug, uit Nijmegen, en het is een bijzonder grote eer om vandaag hier te mogen spreken bij de herinnering van de Slag om Arnhem, 72 jaar geleden.

Het is een oud Afrikaans gezegde: “via de aspiraties van onze voorouders bouwen we een brug naar de toekomst.”

Eén belangrijke Nederlandse voorouder - of rolmodel, is Marga Klompé. Ze werd in 1912 hier in Arnhem geboren en speelde een belangrijke rol in de Tweede Wereld Oorlog. Marga's ouders waren beiden van Duitse afkomst. Tijdens de Tweede Wereld Oorlog zat Marga Klompé in het verzet (Mostert 2011). Ze was onderdeel van een uitgebreid netwerk van vrijwilligers. Ze bouwde contacten op met politici en met het koninklijk huis, waar ze - via het verzetswerk, Koningin Wilhelmina leerde kennen. Klompé zou na de Tweede Wereld Oorlog de eerste vrouwelijke Minister in Nederland worden.

De opmars naar de politiek via het verzet is zeker niet uniek. In veel landen hebben vrouwen toegang gekregen tot de politiek na afloop van oorlog. Rwanda staat al jaren boven aan op de lijst van landen waarop het aantal vrouwelijke politici wordt bijgehouden. In Liberia werd president Ellen Johnson-Sirleaf de eerste vrouwelijke president op het Afrikaanse continent, na een lange bloedige burgeroorlog (zie ondermeer: Rangira Béa Gallimore 2008; Sellars-Shrestra & Rikkila Tamang 2014; Maranga 2014).

Dit beeld van politiek leiderschap van vrouwen lijkt in tegenstelling te staan tot het beeld dat we overwegend hebben van vrouwen als slachtoffers van oorlog.

Hoe kunnen we deze tegenstelling begrijpen en hoe kunnen we ons een idee vormen over het bewerkstelligen van vrede vanuit een perspectief van vrouwen? Bestaat er eigenlijk een vrouwelijk perspectief op oorlog? Ellen Johnson Sirleaf zetten in 2002 het onderwerp op de agenda: oorlog is een vrouwenzaak.²

De vrouw als slachtoffer

In verhalen van vrouwen in oorlogssituaties wordt vaak de kwetsbaarheid van vrouwen benadrukt. Vrouwen verliezen land en huis en worden slachtoffer van geweld en verkrachting. De vernedering van de vrouwen wordt gebruikt als oorlogswapen. Dit zou de bevolking verzwakken en het nageslacht wordt zo ingebed in de nieuwe macht. Vrouwen worden een object in de strijd.

De situatie in Congo is veel in het nieuws. Uit een survey in Liberia bleek dat bijna alle vrouwen tijdens de gewelddadige burgeroorlog waren verkracht. Hier spelen ook steeds internationale en westerse belangen een rol, zoals onlangs gepubliceerd werd in rapporten over Zuid Soedan en Eritrea waarbij onder meer de mijnbouw-en extractie-industrie voor financieel gewin mensenrechten aan hun laars lappen.

De toenemende zorg over het geweld tegen vrouwen heeft in 2008 geleid tot internationale aandacht bij de VN veiligheidsraad (resolutie 1820) waarbij verkrachting erkend werd als een oorlogsinstrument. Hierbij werd de nadruk gelegd op oorlogsgeweld tegen vrouwen en kinderen.

² Auteur met Elisabeth Rehn. Zie ook Amina Mama en Margo Ogazawa-Rey in 2008.

In het Statuut van Rome, is verkrachting en seksueel geweld opgenomen als Misdad tegen de Menselijkheid, wanneer het grootschalig en systematisch wordt toegepast en dit kan nu terecht worden in het Internationaal Strafhof in Den Haag.

Groot punt van zorg is het toenemende seksuele geweld tegen vrouwelijke vluchtelingen, zoals bijvoorbeeld in Libië. Vluchtelingen-vrouwen zijn de nieuwe oorlogsslachtoffers – en wij kunnen en mogen daarvoor onze Europese grenzen niet sluiten.

De betrokkenheid van vrouwen als slachtoffers van seksueel geweld in conflicten komt ook op grote schaal voor ten gevolge van VN gerelateerde vredesmissies zelf. Human Rights Watch en Amnesty International pleitten eerder dit jaar voor stringenter maatregelen na verkrachtingen door leden van de internationale vredesmissies, hetgeen onder meer gebeurde in de Centraal Afrikaanse Republiek. Ook zouden burgers hierbij om het leven zijn gebracht (Human Rights Watch 2016; Amnesty International, 2016).

Wat is de verklaring voor de mate waarin vrouwen en meisjes in conflict slachtoffer worden van seksueel geweld? Martha Nussbaum en Amartya Sen wijzen erop dat niet iedereen op dezelfde wijze kansen heeft om voor zichzelf mogelijkheden te scheppen. Zij beschrijven verschillen in welvaart en welzijn vanuit de gedachte dat vrouwen en meisjes minder in staat zijn om seksueel geweld tegen hen te stoppen of te voorkomen. Waarom zouden vrouwen en meisjes daartoe minder in staat zijn?

Volgens de theorieën over genderongelijkheid kan dit worden verklaard omdat mannen en vrouwen anders opgroeien – en zo op een andere manier toegang krijgen tot het scheppen van mogelijkheden om zichzelf te beschermen. Het geweld tijdens oorlog wordt gezien als een voortzetting van de bestaande patriarchale ongelijkheid. De beste remedie die hieruit volgt is het tegengaan van gender-ongelijkheid.³

Geweld tegen mannen

Een verschijnsel waarover weinig wordt gesproken is geweld en seksueel geweld tegen mannen. Het kan hierbij gaan om geweld van vrouwen tegen mannen, maar het kan zeker ook betrekking hebben op verkrachting van mannen door mannen. Hier rust een zwaar taboe op en het is betrekkelijk weinig onderzocht. Een mogelijke verklaring kan worden gevonden in theorieën over “mannelijkheid” en “vrouwelijkheid”. De gedachte is dat wat wordt gezien als mannelijk of vrouwelijk fluïde is in een militair conflict wordt uitvergroot (Klein 2003; Rangiro Béa Gallimore 2008). Hierdoor zou mannelijkheid sterker worden gedefinieerd rondom masculiene waarden als strijdbaar, overheersend en aanvallend en vrouwen als kwetsbaar, afhankelijk en behoeftig. Een ultieme vernedering kan dan gezien worden in de verkrachting van een man, die zo als “mietje”, als “niet-man” kan worden gekleineerd en dit zou kunnen bijdragen aan de psychologische oorlogsvoering. De ondergeschikte man wordt via verkrachting door een superieure man als inferieur – als “vrouw” – bestempeld. De vernederende associatie, juist in de context van een sterk overtrokken onderscheid tussen “mannelijkheid” en “vrouwelijkheid” tijdens een oorlog zou kunnen verklaren waarom seksueel geweld tegen mannen zo onbespreekbaar is.

In ons onderzoek naar mensenhandel vinden we veel voorbeelden van seksueel geweld tegen mannen. Daarbij komt de vraag op of de huidige militarisering van het vluchtelingenbeleid niet

³ Elisabeth Wood wijst op het gegeven dat er geen duidelijke eenduidige correlatie bestaat tussen vormen van geweld tegen vrouwen in de samenleving en geweld tegen vrouwen in conflict.

aanspoort tot mensenhandel die gepaard gaat met martelingen waarbij losgelden worden geeist en waar vaak militairen bij betrokken zijn.

We kunnen vast stellen dat er een sluipende militarisering van het migratiebeleid gaande is met Europese marineschepen in de Middellandse Zee en de NAVO die in de Egeïsche zee opereert. We bouwen high-tech muren – 25 jaar nadat de Berlijnse muur werd neergehaald. Het huidige migratiebeleid is een oorlogstheater geworden, dat gepaard gaat met een ontmenselijking van vluchtelingen als de “tegenstanders”.

De theorieën over “mannelijkheid” en “vrouwelijkheid” geven enig aanknopingspunt om te doordenken waarom vrouwen, die tijdens een oorlog een bepaalde rol vervulden - hierna toegang krijgen tot politieke gremia die voorheen gesloten bleven. Zo werd de mannelijke benadering van Marga Klompé in haar politieke optreden vaak benadrukt, waaronder haar voorliefde voor een goed glas jenever. Klompé zou niet trouwen en geen kinderen krijgen, zoals de meeste werkende vrouwen in die tijd in Nederland ongehuwd bleven, en dit benadrukte haar ‘mannelijke’ invulling van haar politieke opdracht.

Klompé werd wel eens verweten te weinig zichtbaarheid te geven aan feministische uitgangspunten. Hiermee was Klompé het niet eens omdat voor haar vrede en oorlog een zaak waren die iedereen aanging. De sociale dimensie van bescherming is altijd leidend geweest in haar gedachtegang. Het wordt in het huidige debat te weinig benadrukt: de associatie tussen veiligheid en militair ingrijpen wordt te makkelijk gemaakt.

Hierbij wordt het directe doel om vrouwen te beschermen tegen discriminatie en geweld steeds meer actief naar voren gebracht als motivatie in relatief recente militaire acties, zoals in Afghanistan. In een recent rapport over wat er in Afghanistan is bereikt wordt in sobere bewoordingen de balans opgemaakt waarbij wordt gewezen op de beperkingen om via top-down benaderingen de relaties tussen vrouwen en mannen diepgaand te veranderen. Na tien jaar van betrokkenheid van buitenaf beoordeelde de ranking de situatie van vrouwen in Afghanistan als volgt: “After ten years of foreign engagement, Afghanistan bears the dubious distinction of holding the title of the most dangerous place in the world to be a woman” (Thomson Reuters Foundation 2012, geciteerd in: AREU 2013, p; 42).

De vraag mag zeker gesteld worden in hoeverre nu juist een overwegend militair georiënteerde benadering bijdraagt aan veiligheid. Yaliwe Clarke (2008) bespreekt of de militarisering van veiligheid in Afrika niet juist het tegenovergestelde teweeg heeft gebracht voor vrouwen, namelijk een veel grotere onveiligheid.

Vrouwen, identiteit en politiek

Een ander gegeven is de dynamiek gegenereerd door een militaire actie. Vrouwen zijn natuurlijk niet alleen maar vrouw, ze zijn dochters, echtgenoten en moeders en in alle verschillende rollen aanwezig in een oorlog. Hun loyaliteit wordt mede bepaald door de kant waar zij bijhoren. Zyar Manzar Abbas Zaidi (2014) beschrijft de wijze waarop vrouwen in Pakistan werden benaderd door “Radio Mulla” waarin hij predikte met een mix van traditionele en jihadi propaganda. Enorm populair ontving de mulla financiële steun van zijn luisteraars, van wie de meesten vrouwen waren. Volgens Zyar zijn juist vrouwen, en vooral ongeletterde vrouwen in vluchtelingenkampen, een dankbaar doelwit van extreme propaganda.

Vrouwen participeren actief in conflicten, als soldaten, maar ook als echtgenoten en moeders die hun mannen en zonen de strijd in sturen, en ook als runners, boodschappers en

onderhandelaars.⁴ Recent werd in Frankrijk een aanslag verijdeld die was gepland door vrouwelijke IS strijdsters van een vrouwelijke terroristische cel welke werd ontmanteld. Hierbij was één van de verdachten de verloofde van een jihadist die bij recente aanvallen in Frankrijk betrokken was (NBC News 2016). Vrouwen acteren in verbanden waar zij actief deel van uitmaken.

Voor alle duidelijkheid, extreme opvattingen vinden niet alleen hun oorsprong aan islamietische kant. Om een voorbeeld te noemen. Leden van vluchtelingen-gemeenschappen van orthodox christelijk kerken luisteren naar de extreme boodschappen van culturele en religieuze superioriteit die op internet worden uitgezonden naar leden van de Eritrese highland-community, onder verspreiding van angst, in een verwijzing naar de historische Agaiazan staat (Tesfazion, Agaiazan tv, youtube). Misschien zijn het wel vrouwen die zich bedreigd voelen, die zich wellicht aangetrokken voelen tot de opruiende retoriek (persoonlijke conversatie). Het zou daarom naïef zijn om vrouwen alleen als slachtoffers te portretteren. Vrouwen nemen deel aan het sociale leven en vormen dit ook. De verkiezingsuitspraak van Minister Schippers dat onze cultuur beter is dan andere culturen is in de grond niet anders dan dit soort extremisme (Telegraaf 5 September 2016).

De identiteit van vrouwen wordt bepaald door allerlei facetten die gezamenlijk hun beeld van de wereld bepalen (Kimberlé Williams Crenshaw, 1989). De wereld is natuurlijk een hele ongelijke en onrechtvaardige plaats voor velen. Met een theorie van “agency” kan worden aangetoond dat vrouwen hun eigen situaties bezien, loyaliteiten tonen en op basis daarvan acteren. Daarin is het vanzelfsprekend heel wel mogelijk dat vrouwen daders zijn van misdaden in conflictsituaties of hoe dan ook in ieder geval handelen op basis van hun eigen ideeën over gerechtigheid en rechtvaardigheid. De Nederlandse antropologe Ineke Buskens noemt dit epistemologische soevereiniteit, de mogelijkheid van mensen om op een eigen manier naar de wereld te kijken en daarin te handelen op basis van eigen bewustzijn (Buskens 2016).

Vrouwen in gemeenschap

Buskens’ betoog is een oproep om soms de westerse feministische meetlat thuis te laten (zie ook Spivak’s betoog “Can the subaltern speak”). Primrose Nakazibwe levert twee belangrijke bijdragen aan de reflectie op de rol van vrouwen in conflict. Allereerst toon zij in haar studie (2016) naar boerinnen in Uganda aan dat vrouwen alternatieve strategieën hebben om veerkracht op te bouwen, vanuit een verantwoordelijkheid voor hun gezin, familie en grotere gemeenschap. Dit sluit aan op onderzoek van Van Stam (2014), hij beschrijft de gemeenschapsgrond van de Afrikaanse samenleving (ubuntu) als: “ik ben omdat jij bestaat”. Hierin neemt de vrouw een centrale plaats in, uitgedrukt in het gezegde “een huis zonder vrouw is geen thuis”. Nakazibwe (2014) beschrijft hoe belangrijk voedsel is in de traditionele gemeenschappelijke orde om vrede te handhaven, gecentreerd rondom de noodzaak om in de behoeften van allen te voorzien. Neema Muremba (2014) illustreert hoe traditionele manieren om familiale conflicten tussen mannen en vrouwen op te lossen zijn onderdrukt door de koloniale en postkoloniale inmenging en veranderingen. Zij beargumenteert dat juist de moderne verwarring tussen traditionele en moderne ideeën de veerkracht van vrouwen in huiselijk geweld en conflict heeft ondermijnd. Uit dergelijke benaderingen valt op te maken dat een eigen cultureel gewortelde benadering de

⁴ Nobelprijswinnares Svetlana Alexijevitsj beschrijft in haar boek “De Oorlog heeft geen Vrouwengezocht” de deelname van vrouwen aan de oorlog tijdens de Tweede Wereld Oorlog in het Rode Leger, waarbij vrouwen scherpschutter waren of tanks bestuurden.

veerkracht van samenlevingen kan bevorderen. Internationale samenwerking dient de eigen veerkracht in samenlevingen en gemeenschappen te versterken.

Veiligheidsuitdagingen

De volgende vraag staat nog open: welke mogelijke dreigingen worden door nieuwe mondiale realiteiten opgeroepen?

Internationale en regionale veiligheid is ten slotte de basis voor bruisende gemeenschappen. Het zal niemand verbazen dat Marga Klompé eigenlijk Minister van Buitenlandse Zaken had willen worden. Het Ministerie werd haar, als vrouw, niet gegund maar de toenmalige Minister Luns kon veelvuldig op haar telefoontjes rekenen, zelfs tot diep in de nacht. Een bekende uitwisseling is die waarin Klompé Luns 's nachts belt en dringend vraagt: "wat doet het land?" waarop Luns antwoordde: "het land slaapt!".

Klompé zou indringend nieuwe bedreigingen onderzoeken. Vandaag zijn het de technisch vooruitgang, de artificiële intelligentie en toepassingen in militaire tactische wapens, de virtuele oorlogsvoering en besluitvorming via telepresence op beeldscherm die voor veel onrust zorgen. Een ongecontroleerde destabiliserende rol van ICT-systemen en hun invloed op mensenhandel en facilitering van uitbuitingsmigratie, zijn ook een bron van zorg. Steeds meer problemen zijn niet op te lossen door het versterken van grenzen maar vragen juist om samenwerking over de grenzen heen. De diplomatie en internationale samenwerking houdt hier nog veel te weinig rekening mee, maar nieuwe fora, zoals de samenwerking tussen steden, spelen actief in op deze realiteit.

De Europese identiteitscrisis, zeker na de Brexit, is zorgelijk, hierbij schommelt Europa tussen een trans-Atlantisch veiligheidsbeleid en oostelijke euro-aziatische mogelijkheden en bedreigingen. De instabiliteit aan de oostelijke en zuidelijke flanken van Europa zijn niet goed voor Europa, noch voor de Europese buurlanden.

Deze fragiele balans vraagt om zorgvuldige afwegingen van risico's en kansen. Europa heeft meer dan ooit behoefte aan een eigen identiteit en eigen veiligheidsbeleid, gericht op goed nabuurschap waarin samenwerking op tal van terreinen centraal moet staan. Niet de grenzen zelf moeten worden versterkt, maar de samenwerking over de grenzen heen moet gestalte krijgen.

In Europa draaien vrouwen op het allerhoogste niveau mee aan de knoppen. Federica Mogherini is na Catherine Ashton de tweede vrouw als Europees Hoge Buitenlandvertegenwoordiger. Een vrouwelijke Europese buitenland minister zou nog beter zijn. Het zal zeker een verschil maken dat Europa zich door een vrouw kan laten vertegenwoordigen. Indachtig de Griekse mythologie, waarin de mooie Europa Zeus huwde en de moeder zou worden van de machtige koning Minos, blijven Europese handel en samenwerking de spil van internationale samenwerking die vrede bevordert.

Marga Klompé zag het als volgt: vrede wordt bewaakt in een Europees continent dat samenwerkt over grenzen heen aan een nieuwe internationale orde van respect en waardigheid.

De verbeelding van Marga Klompé spreekt vandaag

Klompé zou hier vandaag, op de herdenking van de Slag om Arnhem, stem geven aan vele vrouwen. Ze zou de honderden slachtoffers benoemen die omkomen op de Middellandse Zee – een beschamende vreselijke werkelijkheid voor Europa.

Ze zou spreken over de vrouwelijke vluchtelingen die worden verkracht, vast zitten en omkomen in de schandalige mensenhandel in Libië, versterkt door Europees beleid te veel gericht op het stoppen van de migratie – ze zou er over spreken. Migratie is geen oorlog. Vluchtelingen verdienen bescherming. Systematische patronen van verkrachting moet worden onderzocht en berecht.

Marga Klompé zou spreken over de noodzaak grote multinationale bedrijven aan banden te leggen, wanneer zij actief dictatoriale regimes steunen voor eigen gewin. Klompé zou vechten voor beleid dat rigoureuus geënt is op internationale recht en verankerd is in de internationale mensenrechten waarin we niet alleen spreken over rechten maar ook over verantwoordelijkheden.

Deze sterke vrouw, Marga Klompé – hoe eenzaam moet ze zich vaak hebben gevoeld - zou zich zonder omhalen hebben verzet tegen alles wat internationale samenwerking en integratie in de weg staat. Wij zijn vandaag die brug naar de toekomst, waarin we bruggen willen bouwen voor dit mooie Europese continent, ons verzetten tegen cynisme en vechten voor hoop.

Belichaming van nieuw leven

Veel vrouwen tonen moed in een wereld waar ze geconfronteerd worden met bruto geweld. Leiderschap is altijd belichaamd, het wordt geleefd.

In mijn eigen onderzoek ben ik talloze vrouwen tegen gekomen die ik bewonder om hun moed, meestal gedreven door de wens om de situatie van hun man en kinderen dragelijk of in ieder geval beter te maken. Vaak ook geholpen door hun mannen en ook hun kinderen. Vrouwen belichamen kracht.

In het onderzoek naar de mensenhandel in de Sinai heb ik de situatie beschreven van een jonge Eritrese vrouw. Ik noem haar hier Selam. Zij werd gekidnapt terwijl ze zwanger was op weg naar een vluchtelingenkamp in Soedan om zich bij haar man te voegen, Samuel, de vader van haar nog ongebooren kind. Gegijzeld werd ze naar de Sinai gevoerd, en daar, met vele anderen zwaar gemarteld. Velen zouden het niet overleven. Alle vrouwen werden slachtoffer van extreem sadistisch seksueel geweld, zo ook Selam.

In één van de gesprekken kijkt ze terug op het moment waarop ze van haar kind beviel. Ze hing met haar handen in ijzeren boeien. De normale handelingen van martelingen bleven doorgaan alsof er niets aan de hand was: de elektrische schokken, de afranselingen, de verbrandingen. Als Selam uiteindelijk bevalt van haar zoon krijgt ze geen water, noch een doek om haar baby in te wikkelen. Hangend in de ijzeren ketens kan ze zelfs haar nieuwgeboren baby niet oppakken.

Ik heb me lang afgevraagd hoe dit mogelijk was.

Uiteindelijk kon ik maar één conclusie trekken. De uiterst sadistische en wrede martelingen werden enkel ingegeven door de slachtoffers van iedere menselijkheid te ontdoen.

Maar de geboorte van nieuw leven gaf Selam juist haar menselijkheid extra glans, vanuit het mysterie van de hoop – de genesis van een nieuw begin.

Selam noemde haar baby “Ra’ee”; wat betekent: “Verlossing”.

De verlossing van haar baby en haar eigen verlossing – staat dit niet voor de verlossing van de mensheid?

Het is uiteindelijk de belichaming van de mogelijkheid leven te schenken aan de volgende generaties die vrouwen zo speciaal maakt in situaties van oorlog en geweld.

Het is de *vrouwelijke* conditie om nieuw leven te schenken. Dat is de ultieme, en wellicht enige, verlossing van de grimmige realiteit van een oorlog. Het is de *menselijke* conditie om dit te koesteren als een hoop op vrede.

References

- Agaiazian. TV (accessed 12 September 2016)
https://www.youtube.com/channel/UCmvSij_jvRSrUL9Rzvnw4hQ
- Afghanistan Research and Evaluation Unit (2013) Women's Rights, Gender Equality, and Transition: Securing gains, moving forward Afghanistan. *Afghanistan Research and Evaluation Unit Issues Paper*, Research and Evaluation Unit.
- Buskens, I., (2014) Womenleaders4peace: Finding an Authentic and Meaningful Contribution in a Conflicted and Sexist Globalized World. In: *Women's Leadership and Peace-Building: Community, Conflict and Care* (Reisen, van M., ed), Africa World Press: New Jersey.
- Buskens, I. (2016) Epistemic Agency, Critical Awareness and the Capacity to Inspire: Towards a Development Modality Beyond post-colonial and Patriarchal Critique (forthcoming).
- Clarke, Y. (2008) Security Sector Reform in Africa: A Lost Opportunity to Deconstruct Militarised Masculinities? In: Militarism, Conflict and Women's Activism, *Feminist Africa 10*, Issue 10: August 2008.
- Crenshaw, Kimberlé Williams (1994, originally 1989) Mapping the Margins. Intersectionality, Identity Politics and Violence against Women of Color. In: *The Public Nature of Private Violence*. (Fineman, Martha Alberston, Mykitiuk, Ryxanne, eds). Routledge, London.
- Gallimore, R. B. (2008) Militarism, Ethnicity and Sexual Violence in the Rwandan Genocide, in: Militarism, Conflict and Women's Activism, *Feminist Africa 10*, Issue 10: August 2008.
- Human Rights Watch (2016) Central African Republic: Rape by Peacekeepers. UN, Troop-Contributing Countries Should Hold Abusers Accountable.
<https://www.hrw.org/news/2016/02/04/central-african-republic-rape-peacekeepers> (retrieved 10 September 2016)
- Klein, Uta. (2003) Military and Masculinities in Israeli Society, In: *Military Masculinities: Identity and the State*. (Hirgate, P. ed.) Connecticut: Greenwood Press.
- Mama, A. and Okazawa-Rey, M., Editorial: Militarism, Conflict and Women's Activism, In: Militarism, Conflict and Women's Activism, *Feminist Africa 10*, Issue 10: August 2008.
- Maranga, S. (2014) Tough Choices, Limited Spaces and Conflicted Loyalties: Women's Leadership in Governance in Africa Today: The Kenyan Experience. In: *Women's Leadership and Peace-Building: Community, Conflict and Care* (Reisen, van M., ed), Africa World Press, New Jersey).
- Mostert, G. (2011), *Marga Klompé 1912-1986 Een biografie*, Boom: Amsterdam.
- Murembe, N. C. (2014) Women's Protection and Mechanisms of Conflict Resolution in Ankore Families. In: *Women's Leadership and Peace-Building: Community, Conflict and Care* (Reisen, van M., ed), Africa World Press: New Jersey.
- Nakazibwe, P. (2014) To Offer a Glass of Milk-Millet is to Offer you my Peace: the Relational Relevance of Food in Organizing Community Peace. In: *Women's Leadership and Peace-Building: Community, Conflict and Care* (Reisen, van M., ed), Africa World Press: New Jersey.
- Rehn, E. and Johnson Sirleaf, E. (2002) Women, *War and Peace: The Independent Experts' Assessment on the Impact of Armed Conflict on Women and Women's Role in Peace-building*, Unifem: New York.
- Borgman, E. and Reisen, van M. (2012) *De Verbeelding van Marga Klompé. Perspectieven op de Toekomst*. Uitgeverij Klement: Kampen.
- Reisen, van, M. (2014) Dignity as a Basis for the Post 2015 Development Agenda: The Relevance of the Legacy of Marga Klompé for a Universal Poverty Eradication Programme. In:

Women's Leadership and Peace-Building: Community, Conflict and Care (Reisen, van M., ed), Africa World Press: New Jersey.

Reisen, van, M. (2014) Redemption in Sinai. A Story of Slavery today. In: *Women's Leadership and Peace-Building: Community, Conflict and Care* (Reisen, van M., ed), Africa World Press: New Jersey.

Rome State of the International Criminal Court (2002) https://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/ea9aeff7-5752-4f84-be94-0a655eb30e16/0/rome_statute_english.pdf

Sellars-Shrestha, S. and Rikkila TamangL. (2014) Revolving Revolutions: the Inclusion of Women in Peace Building in Nepal after the War. In: *Women's Leadership and Peace-Building: Community, Conflict and Care* (Reisen, van M., ed), Africa World Press: New Jersey.

Spivak, G. C. (1988) Can the Subaltern Speak. originally published in *Marxism and the Interpretation of Culture* (Cary Nelson and Lawrence Grossberg eds.), University of Illinois Press, Illinois.

Stam, G. (2014) Ubuntu and Peace: Without a Mother there is no Home. In: *Women's Leadership and Peace-Building: Community, Conflict and Care* (Reisen, van M., ed), Africa World Press: New Jersey.

Syed Manzar Abbas Zaidi (2014) Of Mullahs, Radio and Religion: The Taliban and Tribal Swat's Women in Pakistan. In: *Women's Leadership and Peace-Building: Community, Conflict and Care* (Reisen, van M., ed), Africa World Press: New Jersey.

Wood, E. J. (2014) Conflict-related sexual violence and the policy implications of recent research, *International Review of the Red Cross*, 96 (894), 457–478. Sexual violence in armed conflict.